

KS. JANUSZ MARIAŃSKI

Rec.: Wioletta Szymczak, *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura, funkcje, modele*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2013, 638 s.

W centrum zainteresowania badawczego opiniowanej książki znalazła się problematyka zaangażowania osób społecznie aktywnych, czym ono jest i jak jest ukonstytuowane osobowościowo i społecznie. Przyjęto perspektywę podmiotu i założenie, że u podstaw partycypacji społecznej znajduje się dobrowolna decyzja i wybór, wsparte doświadczeniem i przeżyciem oraz działaniem i interakcją, co oznacza swego rodzaju połączenie perspektywy społecznej i personalistycznej. Jako termin wiodący i kluczowy wybrano partycypację społeczną, którą rozumie się jako dobrowolne, bezinteresowne i czynne, indywidualne i grupowe, zaangażowanie się jednostek w działalność organizacji pozarządowych, w działalność wolontariatu i społecznikostwo oraz działalność w organizacjach religijnych.

Podjęty problem wyznaczył tok postępowania badawczego i zastosowaną w nim metodę. Partycypacja osób zaangażowanych społecznie ugruntowana jest w ich doświadczeniu osobistym, uwarunkowanym także społecznie, kulturowo i niekiedy religijnie. Najważniejszą kwestią jest geneza, treść, struktura i korelaty oraz konsekwencje indywidualne i społeczne tych działań. Świat życia badanych i ich doświadczenia biograficzne i społeczne najlepiej dają się zbadać przez odwołanie się do metod jakościowych. Z pełną aprobatą wyrażam się o zaprojektowanych badaniach empirycznych z wykorzystaniem technik wywiadu pogłębionego, częściowo strukturalizowanego. Osadzono je w paradygmacie socjologii rozumiejącej, z uwzględnieniem tradycji fenomenologicznej i interakcjonistycznej. Wykorzystano dyrektywy teorii ugruntowanej, połączono z analizą teoretyczną oraz podejściem hermeneutycznym w celu uchwycenia elementów stanowiących o partycypacji społecznej osób zaangażowanych. W pracy wykorzystano wiele technik analizy jakościowej, umożliwiających realizację zasadniczego celu badań.

Należy podkreślić, że w sposób odpowiedni dobrano kontekst teoretyczny. Jest to koncepcja społeczeństwa obywatelskiego, kapitału społecznego i antropologiczna teoria uczestnictwa Karola Wojtyły. To zaplecze teoretyczne pozwala ukazać sens, znaczenie i interpretację partycypacji społecznej, pozwala wskazać na jej źródła, uzasadnienia, społeczne umiejscowienie i funkcje. Można podziwiać skrupulatność, z jaką autorka zebrała obszerny materiał z literatury przedmiotu, dotyczący zarówno społeczeństwa obywatelskiego, jak i kapitału społecznego oraz teorii uczestnictwa. Bardzo umiejętnie powiązała perspektywę socjologiczną z perspektywą antropologiczną. W pracy dokonano operacjonalizacji kategorii uczestnictwa w języku socjologicznym. Na podstawie syntezy teorii K. Wojtyły oraz jej testowania na bazie materiału empirycznego autorka wyodrębniła cztery wymiary uczestnictwa

oraz wyznaczyła wskaźniki dla każdego z nich, by następnie zastosować je w systematycznej charakterystyce doświadczenia uczestnictwa osób badanych.

Bogata polska literatura socjologiczna jest umiejętnie zharmonizowana z socjologiczną literaturą zachodnią, głównie niemiecką. W sumie w całej pracy jest około 1300 przypisów, często bardzo rozbudowanych. Warto także podkreślić, że treści zawarte w obszernym rozdziale teoretycznym są wykorzystywane w rozdziałach empirycznych. Stanowią one ważny punkt odniesienia w interpretacjach i w wyjaśnieniach konstatacji empirycznych. Przyjęte teorie społeczne wyznaczyły hipotetyczne obszary poszukiwań badawczych oraz adekwatny opis obserwowanych fenomenów partycypacji społecznej.

W części metodologicznej autorka zapoznaje czytelnika z dotychczasowymi wynikami badań empirycznych nad aktywnością Polaków w organizacjach pozarządowych, wolontariatem, oraz nad aktywnością osób określanych w tej pracy jako społecznicy; opisuje metodologię badań własnych oraz przedstawia charakterystykę aktywności osób zaangażowanych społecznie. Poprzez opis dotychczasowego stanu badań, ukazującego zarówno merytoryczne, jak i metodologiczne osiągnięcia socjologii polskiej w odniesieniu do problematyki aktywności społecznej, usytuowała dokładnie swój własny oryginalny zamysł badawczy, ujmujący partycypację społeczną z punktu widzenia samych aktorów społecznych. Zaplanowała badania socjologiczne, które miały objąć różne, a zarazem najczęściej występujące w Polsce, rodzaje włączania się osób w działania z innymi i dla innych, z uwzględnieniem organizacji religijnych. Z przeglądu badań wynika bowiem, że najslabiej spenetrowanym obszarem badawczym jest aktywność indywidualna oraz zaangażowanie w ruchach i wspólnotach religijnych oraz przykościelnych.

W kolejnym paragrafie części metodologicznej zaprezentowano cechy demograficzno-społeczne rozmówców, wskazano rodzaje ich działań lokujące się w dwunastu różnych obszarach życia społecznego, przedstawiono warianty umiejscawiania partycypacji społecznej w życiu codziennym, wskazujące na znaczenia jej przypisywane. Opisano genezę zaangażowania osób badanych, czyli czynniki, które bezpośrednio o nim zdecydowały, takie jak świadomy wybór, wydarzenie i/ lub okoliczności życiowe, chęć kontynuacji wcześniejszej aktywności, zaproszenie przez kogoś, przypadek, splot kilku okoliczności.

Dobór rozmówców był zorientowany na uzyskanie możliwie szerokiego wglądu w doświadczenia zaangażowania społecznego badanych w różnych obszarach i formach ich aktywności. W sumie zostało objętych badaniem 120 rozmówców z 10 miast. Warto podkreślić, że zebrany materiał empiryczny jest ogromny (1400 s., ok. 2000 s. standaryzowanych), zaś jeden wywiad mieścił się na 10–12 stronach. Tak obszerny materiał empiryczny można poddać także analizom statystycznym, czego jednak autorka nie czyni.

Zasadniczą część empiryczną otwiera rozdział poświęcony analizie czynników pośredniczących i towarzyszących zaangażowaniu społecznemu. Są to czynniki wskazane przez rozmówców lub zaobserwowane przez badacza. Autorka doszu-

kuje się uwarunkowań prospołeczności zarówno w czynnikach endogennych, jak i egzogennych. Do pierwszych zaliczyć można cechy osobowości i system wartości uznawanych przez jednostki, także i ich religijność, do drugich wpływ rodziny i wychowania oraz ważniejsze aktywności wskazujące na działanie otoczenia społecznego. Wyróżnienie tych zmiennych i ich charakterystyka prowadzą autorkę do odkrycia wielu czynników pośredniczących, ukazywanych zarówno w kontekście całości doświadczeń jednostki zaangażowanej społecznie, jak i – przede wszystkim – w odniesieniu do konkretnych doświadczeń indywidualnych. Opisała w sposób adekwatny indywidualne i społeczne czynniki oddziałujące na postawy i działania osób zaangażowanych społecznie.

Ważną część poszukiwań badawczych stanowią analizy dotyczące konstytutywnych wymiarów partycypacji społecznej, jak: podmiotowe uzasadnienie, treść aksjologiczna, poczucie sprawstwa i doświadczenie uczestnictwa. W opisie tych wymiarów starano się zachować perspektywę konkretnej osoby i jej doświadczenie (współczynnik humanistyczny), ilustrując to wszystko świadectwami empirycznymi. W przeprowadzonej analizie zostały wydzielone zbiory autoidentyfikacji i autodekrypcji, prowadzące do wyodrębnienia wielu elementów składowych wzajemnie ze sobą powiązanych, które tworzą strukturę partycypacji społecznej. Te ustalenia dotyczące partycypacji społecznej zostały umiejętnie powiązane z ustaleniami teorii społeczeństwa obywatelskiego, kapitału społecznego i teorii uczestnictwa.

W materiale empirycznym zostały szczegółowo i wyraźnie wyeksponowane antropologiczne, psychologiczne i socjologiczne aspekty podmiotowości. Analiza materiału empirycznego dowodzi, że badani rozpoznają siebie jako podmioty określające swoje zadania, odróżniają je od zadań i ról innych osób, opisują pozytywne przeżycia związane z faktem czynnego włączenia się i współdziałania z innymi. Ich zaangażowanie się w dobrowolną działalność społeczną wiąże się z realizacją rozmaitych wartości, od altruistycznych i prospołecznych poprzez wartości estetyczne, etyczne i religijne aż do samorealizacyjnych. Charakteryzuje ich poczucie sprawstwa, w którym zawiera się poczucie wpływu na rzeczywistość społeczną, wiara we własny potencjał i siły. Elementem integralnie dopełniającym i zakładającym wymiary podmiotowości i sprawstwa jest uczestnictwo. Rzadko lub bardzo rzadko pojawiają się negatywne doświadczenia w relacjach respondentów. Takich relacji można by prawdopodobnie oczekiwać od tych, którzy zakończyli swoje zaangażowanie społeczne.

Dalsze poszerzenie horyzontu interpretacyjnego partycypacji społecznej dotyczy funkcji związanych z zaangażowaniem społecznym badanych osób. Funkcje te lokują się zarówno na płaszczyźnie podmiotu (rozwój cech osobowości, postaw i kompetencji prospołecznych), jak i jego relacji z otoczeniem społecznym (socjalizacja i rozwój kapitału społecznego). Konsekwencją tych wszystkich doświadczeń i działań jest rozwój społecznej świadomości badanych osób, czyniący z nich dojrzałych aktorów życia społecznego. Są oni przekonani o sensie i możliwościach działania wspólnego w przestrzeni społecznej. Funkcje partycypacji społecznej,

które są związane z charakterem przynależności i formą podejmowanych działań, zostały tu opisane, zinterpretowane oraz wyjaśnione w świetle przyjętych teorii społecznych. Podsumowanie wyników badań w tym rozdziale, podobnie zresztą jak i w poprzednich, pozwala czytelnikowi sformułować własny pogląd na temat aktywności osób zaangażowanych społecznie, ich przekonań o wartości społecznego zaangażowania i jego wielorakich funkcjach.

Recenzowana praca ukazuje w sposób profesjonalny bogactwo doświadczeń osób zaangażowanych społecznie, włączających się czynnie w działania społeczne z innymi i dla innych. Ujmuje w sposób konkretny i typologiczny te doświadczenia, rekonstruuje i interpretuje z perspektywy ich życia, w świetle teorii społeczeństwa obywatelskiego, kapitału społecznego i teorii uczestnictwa. Wskazuje na okoliczności mające bezpośredni wpływ na podjęcie działalności oraz na czynniki, które jawią się jako pośrednie, potencjalnie wpływające na zaangażowanie społeczne. W zróżnicowanym układzie uwarunkowań jednostkowych i okoliczności zewnętrznych W. Szymczak dostrzega człowieka, który podejmuje świadome i odpowiedzialne decyzje oraz działania w świetle zinternalizowanego systemu wartości. Nazwałbym to podejście badawcze ujęciem personalistycznym i aksjologicznym.

W końcowych rozważaniach autorka dochodzi do zaprezentowania teoretycznego modelu partycypacji społecznej, który był w trakcie badań konstruowany, a następnie testowany. W toku tych niezwykle ważnych rozważań zaobserwowano różne konstelacje poszczególnych wymiarów doświadczenia społecznego osób zaangażowanych i na tej podstawie wyróżniono modele empiryczne mające charakter modeli eksplanacyjnych. Wyróżniono kilka modeli partycypacji społecznej: altruistyczny, afiliacyjny, ideowy, samorealizacyjny oraz religijny. Zostały one wyczerpująco opisane i zilustrowane konkretnymi przykładami. Autorka wyodrębniła w materiale empirycznym jeszcze dodatkowo modele mieszane, w których osią organizującą działanie jest kompilacja dwóch wymiarów partycypacji, z dominacją jednego z nich. Dodatkowo wyróżniono więc następujące modele mieszane: altruistyczno-afiliacyjny, samorealizacyjno-afiliacyjny, afiliacyjno-religijny, religijno-altruistyczny.

W altruistycznym modelu partycypacji osią ogniskującą i organizującą działanie jest ukierunkowanie na innych ludzi, zainteresowanie ich sytuacją, potrzebami, rozwojem. Celem działania osób reprezentujących ten model jest pomoc innym, a wśród wartości najważniejszych znajduje się człowiek, pomoc człowiekowi. W wywiadach przewijają się najczęściej opisy sytuacji, potrzeb, uwarunkowań i pozytywnych zmian w życiu osób, z którymi i dla których pracują. W afiliacyjnym modelu partycypacji centralne jest doświadczenie uczestnictwa. Osoby zaliczone do tego modelu charakteryzuje, mające rozmaite źródła, dążenie do bycia i współdziałania z innymi. Ten aspekt zaangażowania akcentowali rozmówcy działający w różnych obszarach i w różny sposób. W modelu ideowym na pierwszy plan wysuwa się idea domagająca się „odpowiedzi”, wskazywana przez osoby badane jako ich pasja będąca głównym motorem działania. Dążą oni do jej upowszechniania,

dzielenia się z innymi. „Ideowców” reprezentują profesjonalni muzycy, historycy, pasjonaci sztuki czy architektury, osoby utożsamiające się z ideą obywatelstwa czy patriotyzmu. W modelu ideowym oś organizującą działanie stanowi kombinacja wartości-idei oraz poczucia sprawstwa jako przekonania o możliwości jej urzeczywistnienia i swoim potencjale w tym zakresie. Model samorealizacyjny partycypacji społecznej zakłada ukierunkowanie na osobisty rozwój, podnoszenie jakości życia, pomnażanie talentów, spełnienie. Osią zaangażowania jest podmiot, który autonomicznie decyduje o podjęciu aktywności, ustala jej cele ukierunkowane na jakiś wymiar samospełnienia. Religijny model partycypacji dotyczy przede wszystkim osób zaangażowanych w organizacjach religijnych. Przynależność do nich wiąże się z interioryzacją wartości związanych z wiarą, relacją z Bogiem i wynikającymi z wiary normami moralnymi. W podmiotowych uzasadnieniach zaangażowania precyzyjnie odnoszą się do celów, wartości i norm religijnych. Również funkcje opisywane przez rozmówców z tej grupy lokują się głównie na tym poziomie i/lub z niego wyrastają, uwidaczniają się w innych obszarach życia. Recenzowane opracowanie pt. *Partycypacja osób zaangażowanych społecznie. Struktura, funkcje, modele* jest obszernym studium socjologicznym poświęconym partycypacji osób zaangażowanych społecznie w różnych sektorach życia codziennego. Autorka w pełni zrealizowała założone cele badawcze, rozwiązała postawiony problem badawczy i zweryfikowała hipotezy robocze. Zaletą opracowania jest także to, że wielokrotnie mamy do czynienia nie tylko z diagnozą zjawisk, ale i interpretacją uzyskanych wyników empirycznych oraz z próbami wyjaśniania skonstatowanych zależności. Książka wnosi znaczący wkład w socjologiczny opis portretu działaczy organizacji pozarządowych, wolontariuszy, społeczników oraz zaangażowanych w ruchach i wspólnotach religijno-kościelnych. Oceniam ją, zwłaszcza na tle innych znanych mi publikacji dotyczących aktywności społecznej Polaków, jako wyraźnie wyróżniającą się.

Recenzję zakończę słowami W. Szymczak:

Jeśli ma być urzeczywistniany postulat rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, w świetle badań staje się jasne, jak ważna jest podmiotowość osób, jak potrzebna przestrzeń na urzeczywistnianie oraz społeczna legitymizacja. Działania aktywizacyjne mają szansę na powodzenie, gdy uwzględnią każdorazowo autonomiczną definicję ich zakresu, gdy będą odpowiedzią na podmiotowo rozpoznane potrzeby. Czas, wybór treści, formy i obszaru działania stanowią indywidualną decyzję podmiotu. Z drugiej strony oddziaływanie kontekstu społecznego może mieć charakter informacyjny, kierować uwagę na oczekujących pomocy czy obszary, w których można wespół z innymi rozwijać pasje, talenty, a przez to wносить pozytywny wkład w funkcjonowanie społeczności [...]. Przyjęcie optyki podmiotu implikuje szacunek dla wartości będących obiektem jego dążeń. Partycypacja wyrasta z interioryzacji wartości rozpoznanych jako osobiście ważne i/lub społecznie znaczące. W przywiązaniu do nich tkwi główny potencjał aktywności podmiotu, źródło sił, oczywiście przy założeniu, że u podstaw leży ich dobrowolny wybór. Niebagatelna rola sprawstwa w doświadczeniu osób zaangażowanych domaga się zaś, aby dążąc do jego promowania, ukonkretniać przestrzeń, w której sprawstwo osoby może się faktycznie

realizować. [...] Założenie o podmiotowości domaga się wreszcie jej realizacji również w wymiarze działania z innymi, co znajduje wyraz w uczestnictwie. Newralgiczne znaczenie ma bowiem uwzględnianie dynamicznej relacji jednostka – społeczność. Tam, gdzie jednostka przeżywa włączenie się w organizację i/lub wspólnotę działania jako doświadczenie uczestnictwa, zyskuje zarówno ona, jak i wspólnota działających. Znaczenie poszczególnych wymiarów w strukturze partycypacji domaga się takiego kształtowania warunków działania, aby każdy z nich w przypadku każdej włączanej osoby miał szansę na uruchomienie i rozwój (s. 587–588).

ANDRZEJ OCHOCKI

Rec.: *Postawy społeczno-religijne Polaków 1991–2012*, red. L. Adamczuk, E. Firlit, W. Zdaniewicz SAC, Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego 2013, 279 s.

Książka zawiera opracowania ośmiu autorów na temat religijności, postaw społecznych i orientacji aksjologicznej Polaków. Jest rezultatem projektu badawczego sfinansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (DEC 2011/01/B/HS6/04691). Poszczególne rozdziały poświęcono następującym zagadnieniom: metodologii badania (L. Adamczuk), autodeklaracji wiary i religijności (E. Jarmoch), praktykom religijnym (J. Mariański), modelowi katolickiej religijności (W. Zdaniewicz SAC), wspólnotowemu wymiarowi religijności (E. Firlit), opinii na temat oddziaływania religii na sferę publiczną (R. Lange, W. Sadłoń), ciągłości i zmianom orientacji na wartości (W. Świątkiewicz).

Lucjan Adamczuk słusznie podkreśla, że walorem książki jest dynamiczne ukazanie analizowanych zjawisk na podstawie czterech reprezentatywnych badań zrealizowanych w Instytucie Statystyki Kościoła Katolickiego SAC w latach 1991, 1998, 2002 i 2012. Badanie zrealizowane metodą wywiadu indywidualnego w 2012 roku zawiera około 80% pytań umieszczonych w ankietach przeprowadzonych tą samą metodą w latach 1991 i 1998. Doboru próby dokonywano w sposób losowy z uwzględnieniem czterech warstw: płci, wieku, wykształcenia i charakteru miejscowości zamieszkania.

Edward Jarmoch dokonał analizy wiary i religijności Polaków, która obejmowała: stosunek do wyznań religijnych, autodeklarację wiary, samoocenę zmian postaw religijnych, przekonania i doświadczenia religijne oraz określenie wartości mszy św. życiu człowieka. Trudno obserwowalne zjawisko doświadczenia religijnego przedstawiono w nawiązaniu do koncepcji W. Piwowarskiego. Uzyskane rezultaty dowiodły, że w okresie ostatnich dwudziestu lat w społeczeństwie polskim uległa zmniejszeniu frakcja osób deklarujących swoją wiarę w Boga, ale jednocześnie